

političkog momenta pri razvoju poljoprivrede kod naroda Jugoslavije, no ipak mu koji put zna izbjeći sva važnost toga momenta pri razmatranju ponekih ekonomskih činjenica. Najmanje je prostora dao dinamici agrara i s tim u vezi gospodarskim promjenama; tom problemu posvećuje on samo 100 strana. Istina, po svojim osnovnim karakteristikama poljoprivreda je ona grana gospodarstva, koja ne podliježe naglim strukturnim promjenama ni brzoj promjeni proizvodnje. No važno je i njezino mjesto unutar cjelokupnog narodnog gospodarstva, a tu je polagano ali neprekidno potiskuju druge grane privrede. Prodiranje kapitalističke privrede uzrokuje raznovrsne promjene u seljačkoj privredi, a o tome govori T. suviše sumarno i bez dovoljno obzira na cjelokupnu ekonomiku, pa se čini, kao da autorovu razmatranju nedostaje završno poglavlje.

Tomaševićevo djelo dolazi na kraju dugog proučavanja poljoprivrede kod nas, koje se uglavnom služilo deskriptivnim izlaganjem i statičkim prikazivanjem pojedinih problema, zanemarujući dinamiku razvoja i veze i zavisnosti u odnosu na druge grane privrede, koja je sve više postajala kapitalistička. No to je djelo ujedno i karika u novom načinu gledanja na našu poljoprivredu, koje sintetički povezuje svu problematiku, te time upućuje na međuzavisnost svih problema i neprestano kretanje u pravcu promjena u poljoprivredi i utire put suvremenom istraživanju i metodičkoj analizi. Svojom serioznošću i metodičnošću, obiljem iznesenih podataka, kritičnom obradom prikupljenog materijala, solidnim poznavanjem materije, koju obrađuje, i izlaganjem brojnih problema seljačke privrede, Tomaševićeva knjiga ostaje djelo od najvećeg interesa za sve naše ekonomiste, bilo teoretičare bilo historičare, koji će željeti proučavati temelje naše poljoprivrede i pravac njena kretanja, a bit će od koristi i stranom svijetu pri upoznavanju jednog dijela naše povijesti i naših prilika do 1941. godine.

Zlatko Gašparović

NOVI DOKUMENTI O POBUNI MORNARA U BOKI KOTORSKOJ 1918.

U svojoj knjizi »1918 na Jadranu« (Zagreb 1951), prof. Ferdo Čulinović opisao je — koristeći se djelomično i izjavama preživjelih učesnika — pobunu mornara austro-ugarske ratne mornarice u Boki Kotorskoj 1918 (usp. naš prikaz te knjige u HZ VIII, 1955). Na Čulinovićevu knjigu osvrnuo se i Dinko Foretić u prilogu: Nekoliko dokumenata o pobuni mornara u Boki Kotorskoj 1918 u »Istoriskim zapisima« (1954, sv. 2. str. 364—381), iznoseći nekoliko novih dokumenata iz Državnog arhiva u Zadru o toj pobuni, koja je — prema Čulinoviću — imala uglavnom socijalno-revolucionarni karakter. Pohvalivši trud prof. Čulinovića i njegovu anketu, koju je proveo među učesnicima »te velike demonstracije za mir«, Foretić je — po našem mišljenju potpuno opravdano — upozorio na to, da je analizi rezultata ankete valjalo pristupiti »sa više opreza i akribije« (365). Pritom je ukazao na veliku udaljenost samog događaja od vremena, kad se anketa vršila, i na činjenicu da anketirani daju izjave u potpuno izmijenjenim uvjetima političkog i društvenog života kod nas. Kroz trideset se godina — piše F. — moglo štošta zaboraviti, štošta iskriviti, osobito kad se izjave daju u povoljnim uvjetima, gdje je zahvalno naglašavati vlastitu ulogu u danima pobune i pripisivati pokretu i one revolucionarne težnje, kojih tada nije bilo ili su bile vrlo maglovito i slabo izražene. Analizirajući te izjave, Foretić citira, kao primjer, izjavu Š. Ujdura (»Mi smo ustvari željeli socijalističku revo-

Luciju, kojoj bi prvi dali znak i otpočeli je...») i tvrdi, da ta kategorički izražena želja ima zahvaliti svoj postanak samo činjenici, što je kod nas pobijedila socijalistička revolucija. Izjava Š. Ujdura, kao i svi događaji u pobuni jasno govore — tvrdi F. — da tako određenih želja nije bilo i da ono, što je u čitavoj pobuni bilo doista revolucionarno, čemu se danas opravdano divimo i što poštujemo kao hrabar čin, jest sâm akt pobune i kratka živa aktivnost neposredno poslije toga. Foretić, dalje, donosi nekoliko dokumenata iz prezidijalnih spisa Namjesništva za Dalmaciju i po jedan članak iz pariškog »Tempsa« i zadarskoga »Narodnog lista«. U izvještaju kotarskog poglavarstva u Hercegovnom od 4. II. 1918 opisan je tok pobune; u drugom izvještaju isto kotarsko poglavarstvo javlja, da su neki od najradikalnijih elemenata nastojali dati pokretu »državi pogibeljan pravac«, da je za vrijeme pobune bio uhvaćen radio-brzjav upućen Italiji, koji je javljao opći ustanak u čitavoj Boki, a da se ne bi smjela — savjetuje na kraju poglavarstvo u spisu — naprosto odbaciti pretpostavka da odbjegli rezervni zastavnik (Ante Sesan — jedan od vođa pobune, koji je uporno odbijao da prof. Čulinoviću pruži i najmanje obavještenje o pobuni) pripada onima, koji su bili u vezi s posadom torpiljarke br. 11, pobjegle u Italiju iz Šibenika. U trećem se javlja, da je nadvojvoda Karlo Stjepan prema carskom nalogu stigao na mjesto pobune da izvrši anketu; u četvrtom J. Buchar, viši policijski komesar, javlja o držanju civilnog stanovništva za vrijeme pobune; peti je prevedeni članak iz »Tempsa« od 11. VIII. 1918; šesti je uvodnik »Narodnog lista« od 10. X. 1918, u kojem se pozivaju svi viđeniji rodoljubi u Dalmaciji da potpišu peticiju na kralja, da se naredi abolicija procesa odnosno pomilovanje onih mornara, koji stoje pred vojnim sudom u Kotoru.

Foretićevi dokumenti donose neke detalje, koji će sigurno — misli on — izazvati nove diskusije (da su pobunjenici izvjesili crvenu i bijelu zastavu, a da nisu skidali zastavu austro-ugarske ratne mornarice; da je artiljerijski general v. Gusseck bio organizator akcije protiv pobunjenika; da je nadvojvoda Karlo Stjepan stigao u Boku da vrši izvide; da je pobuna buknuła na ugovoreni znak, ali ne hitac, i t. d.). Oni u svakom slučaju utvrđuju Foretića u pretpostavci, da je vodstvo pobunjenih mornara u Boki Kotorskoj postavljalo kao osnovni i jedini cilj pobune demonstraciju za mir i da nije ni mislilo pa ni htjelo poduzimati ništa više od te, po formi revolucionarne demonstracije.

Među Trumbićevim spisima u »Arhivu Jugoslavenskog Odbora« (Arhiv JAZU u Zagrebu) nalazi se više dokumenata, koji govore o toj pobuni. U Trumbićevu memorandumu američkom ambasadoru u Parizu Sharpu (listopad 1918) — u kojem T. predlaže savezničku invaziju u Dalmaciju preko Šibenika — spominje se pobuna u Boki i tvrdi, da au. ratna mornarica, očito, nije u stanju da prihvati bitku sa savezničkim ratnim brodovljem. I u Trumbićevu memorandumu Predsjedniku Wilsonu (prosinac 1918) spominje se Boka. »Još prije Kongresa (u Rimu) — piše Trumbić — nastao je u austrijskoj floti veliki jugoslavenski pokret, koji je doveo do opetovanih revolta u Poli, u Šibeniku i u Boki Kotorskoj. Najvažnija je bila ona koja je buknuła u Boki Kotorskoj dne 1. februara 1918. i raspolagala najvećim dijelom ratnih lađa za tri dana. Ali kad se je dana 3. Februara spustio na aeroplanu blizu Mattinate u južnoj Italiji oficir Ante Sesan (Jugoslovenin iz Dalmacije) izaslan od glavnog odbora revolte da pozove savezničku flotu da zauzme Boku Kotorску i lađe on je bio uhapšen kao ratni zarobljenik i interniran u zarobljenički logor u Nocera Umbra, sa drugim jugoslovenskim oficirima, i tu ostao do konca rata.« U memorandumu dra M. Drinkovića, povjerenika Narodnog vijeća SHS za narodnu odbranu,

upućenom Trumbiću u Pariz, opisuje se protuaustrijska organizacija u vojsci pred slom Austro-Ugarske i navodi: »Dne 3. veljače 1918. iznenadila i ogorčila nas u velike, da je u petak dne 1. veljače t. g. poslije »Gefechtsalarma« nastalo komešanje među mornarima Boke Kotorske. Svrha uzbune je bila da pod krinkom nezadovoljstva radi hrane, pomoću socijalnih demokrata Nijemaca i Mađara, koji su imali opće povjerenje kod časništva, da se dovede do opće revolucije, kojoj je bio zadatak slom a. u. mornarice. Točno na podne podigao je admiralski brod »St. Georg« crvenu zastavu, a slijedila ga je »S.M.S. Gäa« a zatim i drugi brodovi. Istodobno je nastalo zviždanje i klicanje momčadi »Mir!«, »Živila sloboda!«, Živila Jugoslavija!«, »Dolje tirani«, »Živila Ententa!«. Zatim su se ustrojili na brodovima mornarski odbori, koji su dobili nalog od vrhovnog odbora sa St. Georga da oduzmu vlast časnicima i preuzmu zapovijed brodova. (Časnici su bez oklevanja predali oružje, rezervate i ključeve.) »St. Georg« i »Kaiser Karl« dali su nekoliko radiografskih depeša na Ententu, gdje su izvješćivali položaj i tražili pomoć. Podčasnik Sezan (sic) odletio je 2/2. 1918. aeroplanom u Brindizi — a tamo ga internirali. Poslije podne su odaslane jake ophodnje po cijeloj okolici da uzdrže red i ispituju raspoloženje među infanterijom (Mađari). Jedna ophodnja je oslobodila talijanske zarobljenike od eskorte mađarskih vojnika. Četiri puta stavljao je zapovjednik Boke-Kotorske podmaršal Gussek, te komandant III. brodske divizije koja je odmah dovučena, na pobunjene mornare ultimatum. Radiografskim putem zatražena pomoć od Entente izostajaše, tako da na treći dan ustanka moradoše naši mornari pred ogromnom premoći prije podne kapitulirati — vođe naših ljudi biše streljani. Iste večeri doplovi pred Boku-Kotorsku flota Entente — ali nažalost već prekasno.«* I jedan od delegata Narodnog vijeća SHS za preuzimanje au. ratnog brodovlja u Puli (dr. Ivan Marija Čok) u svom memorandumu (Pariz, 16. I. 1919) spominje između ostalog i Boku: »U Kotoru su se u febr. 1918 zaključili mornari, da uapse sve nepouzidane oficire te da se onda sa celom flotom predaju ententi. Mnogo mornara se je radi toga moralo zagovarati pred vojnim sudom, nekoliko njih je bilo streljanih, a mnogi su osuđeni na godine i godine tamnice. Taj nacrt jugoslavenskih mornara ni se posrećio (sic) prije svega zato, jer su Talijani onoga jugosl. oficira, koji je sa aeroplanom kod Barija pristao, da jih (sic) informira, internirali kao vojnog zarobljenika.«

Svrha je svima tim memorandumima jedna: dokazati da su mornari jugoslavenske narodnosti u austro-ugarskoj ratnoj mornarici za vrijeme rata bili prijatelji »Savezničkih i Udruženih sila«. Stoga treba i gornje navode uzimati s rezervom. Međutim, među Trumbićevim spisima nalazi se dokumenat, koji zaslužuje punu pažnju. To je povjerljiv izvještaj Ante Sesana Trumbiću, pisan u zarobljeničkom logoru Nocera Umbra 26. svibnja 1918. Sesan u njemu opisuje tok pobune u Boki Kotorskoj ovako:

U uvali od Teoda (ispred Gjenovića) je u podne 1. veljače »St. Georg« (najveći prisutni brod) podigao na jarbol crvenu (socijalističku) i bijelu (miroljubivu) zastavu i stao pucati iz svih topova. Na brodu je došlo do pučnjave protiv oficira, koji su istupili s pištoljima u ruci protiv posade. Pritom je jedan oficir bio ubijen i mnogi ranjeni. Svi su bili smjesta razoružani i zatvoreni. Među njima nalazio se i kontra-admiral Hansa, zapovjednik Boke Kotorske, zajedno sa štabom i zapovjednikom »St. Georga«. Toj su se jedinici postepeno priključili drugi brodovi (Monarch, Kaiser

* Ovaj opis pobune podudara se gotovo od riječi do riječi s opisom Ivana Tkalčevića, »bivšeg predsjednika bivše revolucionarne organizacije jugoslavenskih mornara u bivšoj austro-ugarskoj mornarici u Šibeniku« (Novosti, 14. II. 1919).

Franz-Joseph, Karl VI, Rudolf, Gäa, Helgoland, Tatra, Balaton, Czepel, Czikos, Satelit, 10 do 12 većih i 15—20 manjih torpiljera), avionska baza Kumbor, mornarske posade obližnjih artiljerijskih baterija Kobile i Karale, arsenalski radnici iz Tivta i svih okolnih mjesta, koji su bili militarizirani, i crnogorski zarobljenički logor u Kumboru. Pobunjenicima se nisu pridružili: dio posade broda »Novara«, kojim je zapovijedao Horthy, njemačke podmornice stacionirane u Boki i jedan dio austrijskih podmornica. Svaki je pobunjeni brod izabrao svoj odbor, kao i svaka baterija. Centralni komitet pobunjenika, u kojem su bili zastupani svi odbori, nalazio se na »St. Georgu«. Taj je komitet upravljao pobunom, oslobodio svoje drugove, koji su dan ranije bili zatvoreni kao sumnjivi, a oficire, koji su bili internirani, stavio pod jednak postupak i jednaku kuhinju (kao obične mornare). »Novara« i Nijemci na podmornicama držali su se prvog dana neutralno. Za čitavo to vrijeme je komanda ratne luke iz Hercegnovog slala pobunjenicima ultimatum, prijeteci da će sve brodove potopiti, a da će pozvati pješadiju iz Hercegovine. Sesan je sâm bio u to vrijeme još zatvoren. Pješadija je blokirala Hercegnovi, jugoslavenske mornare s »Novare« su internirali, dok su pobunjenici tražili dodir s kopnenim odredima. Kako je prevladavalo opće mišljenje, da će se pokret razmahati, nitko nije htio napustiti luku. »Rudolf«, koji se nalazio u »Portorose«, dobio je 2. II. nalog od jedne baterije iz »Fortespagnol« (Hercegnovi) da skine crvenu zastavu. Sâm Sesan je tog dana oko 12 sati bio pušten iz zatvora, obećavši da će sudjelovati u pokretu i voditi ga. Pošao je na »St. Georg« da preuzme vodstvo. Međutim, već se prije dogodila pogreška: pobunjenici nisu prekinuli telefonski spoj u kabini zatvorenog admirala Hanse s kopnom! To je tek Sesan dao učiniti, ali je već bilo prekasno. Na vijest »Rudolfa« da je spreman za bitku, a uvidjevši da se ne može boriti s tvrđavom, jer topovi tog broda nisu imali potrebnu elevaciju, pobunjenici su ga pozvali da dođe bliže. Kad je »Rudolf« istegao sidro i zaplovio prema glavnini pobunjeničkih brodova, pogodio ga je hitac od 12 cm s kopna, ispaljen iz baterije, u kojoj su sami oficiri posluživali topove, i usmrtio, između ostalih, i komandanta-pobunjenika (jednog Nijemca). »Rudolfu« je ipak uspjelo da se priključi glavnini. Još istog jutra »Novara« se s njemačkim podmornicama i nekoliko torpiljera, koje je primorala da im se pridruže, povukla iz Veriga prema Kotoru i tu formirala protivničku stranu, koja je prema pobunjeničkim brodovima predstavljala manjinu. Komandant ratne mornarice admiral Njegovan je, međutim, brzojavio preko Hanse pobunjenicima, da će im poboljšati hranu, da car želi mir i t. d., no da smo u teškoj situaciji, jer smo opkoljeni od neprijatelja — piše Sesan. Taj Karlov brzojav nije mogao zadovoljiti pobunjenike. Naša je nada bila — piše dalje Sesan — da će mornarica postati ognjište revolucije, da će se susjedni pukovi pobuniti, a čuli smo o općem nezadovoljstvu, što su nam pričali povratnici s dopusta, i nemirima u Pragu, Trstu, Sarajevu i drugdje, pa smo željeli da podupremo te pokrete. Istog dana popodne došao je 32. pješadijski puk na maršu u Albaniju. Dobio je nalog da suzbije pobunu, ali su vojnici bacili oružje i uskratili poslušnost, našto su ih drugi pukovi razoružali i internirali. Navečer su pobunjenici, poslije mnoštva ultimatum, dobili formalno obećanje Komande ratne luke, da će im Komanda staviti na raspolaganje brzojavnu vezu s Bečom, Pragom i Peštom, da bi tako došli u dodir sa zastupnicima raznih narodnosti (Staněk, Tresić-Pavičić, Károlyi, Adler i jedan Poljak od Kola Poljskoga), da će se komanda za to vrijeme držati prema pobunjenicima neutralno, a da oni, međutim, ne smiju mijenjati položaj pobunjenih brodova. Vodstvo je pobunjenika primilo tu ponudu i sastavilo odgovarajući brzo-

jav. Predali su ga centrali Hercegnovi, no Komanda ga nije otposlala. Pokušali su da ga pošalju sa »St. Georga«, ali im to nije pošlo za rukom, jer ih je smetala radio-stanica Hercegnovi. Videći da ne će ništa postići pri komandi, sastavili su noću proglase na pješadiju, mornare i radnike, tumačeći im ciljeve pobune i dosadašnji rad. Uto su primili vijest s broda »Gää« da ondje Nijemci i Mađari kolebaju. U 2 sata noću (3. II.) otišli su na taj brod da ih obodre, ali su morali uvidjeti da se ti mornari boje i da se s njima ne dâ raditi. Prijetili su da će se iskrcati (a u tom bi slučaju bilo sve izgubljeno). Zbog toga je vodstvo obećalo, da će reducirati zahtjeve i da će nastojati da se za dva dana postigne sporazum s Komandom. Na te je pokolebane (broda »Gää«) najviše utjecala vijest, da iz Pule stižu tri velika broda. Tako oslabljeni spoznali smo — piše Sesan — da nemamo izgleda da ćemo uspjeti i da bi u nejednakoj borbi stradali samo Slaveni. Zbog toga je vodstvo odlučilo da jedan od kolovođa odleti u Italiju, odakle će dozvati pomoć. Kad su ujutro 3. veljače stigla pred zaliv tri broda klase »Erzherzog« i nekoliko razarača iz Pule i okrenuli se protiv pobunjenih brodova, Sesan je rekao Nijemcima i Mađarima da ide izviđati, koliko je došlo brodova iz Pule — jer im se drugo nije smjelo reći — i »nato odoh sa dva Poljaka i sa najboljim aparatom put Italije«.

Sesan spominje, da je već koncem godine 1917 dolazilo do pobuna u austro-ugarskoj ratnoj mornarici (Šibenik, brod »Schwarzenberg«), a da im je uzrok bila slaba hrana. U Puli je, međutim, bilo još ozbiljnije: pucalo se na brodovima i bacalo neke kadete u more, no mrtvih kao da nije bilo. Kad je Komanda obećala mornarima, da će se hrana poboljšati i rat dovršiti, ljudi su se umirili.

»Međutim je nezadovoljstvo — piše Sesan — raslo. Među svim Slavenima su postojale težnje za nezavisnošću. S nama Jugoslavenima — potpuno složnim i ujedinenim — sdružili su se ne samo Česi, već i Poljaci (primjer da su dva Poljaka sa mnom amo doletjela). Kod Nijemaca i Mađara je razlog bio više za socijalističkom natruhom. Bilo je nezadovoljstvo radi hrane i ponašanja oficira i radi toga što se nastavlja rat protiv Rusa, koji su prema mišljenju mornarice potpuno lealno (!) radili, koji su prihvatili načelo samoodluke naroda, te su svi bili mišljenja, da se rat nastavlja samo da car Wilim stavi svoje sinove i razne njemačke princeve na vladu baltičkim pokrajinama i na Balkanu. Tako je nastalo mišljenje i odluka saopćena međusobno po mornarima, koji su tamo i amo putovali, da na 1. veljače mora da bukne sveopća istodobna »demonstracija« (riječ »buna« se je radi drugih narodnosti izbjegavala). Radilo se je o Poli i Boci, dok se za Šibenik nije zanimalo, jer je tamo bilo malo brodova. Ovo je došlo na znanje oblasti, koja je dan, dva prije poduzela neke protumjere. Jedan dio municije je bio iskrcan a nekoji mornari, za koje se je držalo da će voditi stvar, su bili zatvoreni. Časničtvo nije inače imalo nikakvu snagu u rukama, da zapriječi događaje.«

Ni Sesanov izvještaj Trumbiću ne daje, dakako, definitivnan odgovor na pitanje o uzrocima i korijenu boko-kotorske pobune mornara, ali može potvrditi činjenicu da se pritom u prvom redu radilo o masovnoj demonstraciji za mir.

Bogdan Krizman

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA IX.

1956.

BROJ 1—4

NAKLADA »ŠKOLSKA KNJIGA« / ZAGREB

Redakcioni odbor:

OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB